

УДК 130.123.1:82–94:008

**СУБ'ЄКТИВНЕ ТА ОБ'ЄКТИВНЕ
У МЕМУАРАХ ЯК ФЕНОМЕНИ ЛІТЕРАТУРНОЇ
КУЛЬТУРИ**

**SUBJECTIVE AND OBJECTIVE IN MEMOIRS AS
THE PHENOMENON OF LITERARY CULTURE**

Юрчишин І. Я.,

викладач кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін, Івано–Франківський навчально–науковий інститут менеджменту Тернопільського національного економічного університету (Івано–Франківськ, Україна), e–mail: yurchyshyn84@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2637-6703>

Yurchyshyn I. Ya.,

lecturer at the department of humanities and fundamental sciences, Ivano–Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management Ternopil National Economic University (Ivano–Frankivsk, Ukraine), e–mail: yurchyshyn84@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2637-6703>

Досліджується взаємодія суб'єктивного та об'єктивного елементів мемуарів на прикладі таких їх модифікацій як мемуарна автобіографія та автобіографічні мемуари. Суб'єктивність мемуарної прози трактується як її конститутивний елемент та головний визначник гатунку. Враховується проблематичний характер класифікації мемуарів, розглядаються особливості та переходи у використанні їх в якості історичного джерела.

Ключові слова: мемуари, суб'єктивне, об'єктивне, пам'ять, література, історія.

The article investigates the interaction of subjective and objective elements of memoirs on the example of such modifications as memoir autobiography and autobiographical memoirs. Subjectivity of memoir prose is interpreted as its constitutive element and the main determinant of the genre. Account is taken of the problematic nature of the classification of memoirs, the features and obstacles to using them as a historical source are also considered.

Keywords: memoirs, subjective, objective, memory, literature, history.

Етимологія поняття «мемуари» сягає латинського слова «memoŕia», що означає «пам'ять». До вжитку в українському середовищі згадане поняття було запозичене з французькомовного дискурсу, в якому віддавна функціонувало для визначення літературного гатунку. Мемуарно–автобіографічна проза, з одного боку, є одним з найпоширеніших, але з іншого боку, – найменш вивченим і теоретично та методологічно обґрунтованим жанром письма.

Жанр мемуарів полягає у письмовій фіксації певних спогадів про певні події, здійснюваній їх очевидцями або безпосередніми діячами та має окреслену історичну чи культурну цінність з точки зору відповідної епохи. Мемуари як особливий вид письменництва та літературний гатунок ймовірно існує ще від початку письма та сягає спадщини античного філософа Ксенофана («Hellenika», V–IV ст. до н.е.) і Юлія Цезаря (Commentarii de bello Gallico oraz Commentarii de bello civili, 100–44 р. до н.е.). Найбільшого поширення мемуари набули у Західній Європі у XVIII ст.

Моду на цей гатунок супроводжували зміни в методології історичних наук та збільшення ролі у

наукових дослідженнях свідчень з минулого, що призвели до трансформації значення історичності та суб'єктивності. Серед найбільш відомих у сучасній культурі мемуарних творів можна виокремити «Дорогу» Джека Лондона, «Щоденник одного генія» Сальвадора Далі, «Сповідь англійського пожирача опіуму» Томаса де Квінсі та «Про що я говорю, коли я говорю про біг» Х. Мураками.

Особливістю цього гатунку є складність його однозначної класифікації. Жанрова специфіка мемуарів та їх змістовно–формальні ознаки протягом багатьох років знаходяться в полі уваги літературознавців, проте теорія мемуаристики та методологія дослідження текстів мемуарів все ще приховує у собі безліч недомовок, а місце мемуарів серед інших літературних гатунків викликає суперечки. Мемуари знаходяться на перетині науки (історії та історіографії), публіцистики і літератури. Зазвичай мемуарні твори створюються на основі особистого, внутрішнього досвіду автора, який має емоційно–чуттєве забарвлення. Адекватна інтерсуб'єктивна вербалізація цього виду досвіду є досить проблематична. Автор такого твору, будучи включеним у описувану ситуацію, не завжди виявляється незацікавленим спостерігачем. Як правило, увесь текст мемуарів просякнутий його живими враженнями і почуттями.

Відповідний соціально–культурний контекст, політичні події та громадські настрої супроводжують автора мемуарів у якості невід'ємного тла його життя і творчості. Мемуарні твори є своєрідними реакціями їх авторів на ті події, яких випадковими або не випадковими учасниками вони виявилися. На цьому власне полягає їх суб'єктивний, емоційно–ідіосинкразійний характер та саме в такому значенні мемуари протиставляються жанру історичної хроніки. «Внутрішнє і зовнішнє», «індивідуальне і загальне», «розум і чуттєвість» – ці пари опозицій якнайкраще виражають протистояння жанру мемуарів більш відстороненим та об'єктивізованим історично–літературним жанрам. Як підкреслює Н. Георгієва, в соціокультурному аспекті мемуари представляють собою своєрідний феномен культури, що відображає громадську активність людей минулого, котрі прагнули зафіксувати події в такому вигляді, у якому вони їх сприймали, переживали та оцінювали [1, с. 127].

Авторка акцентує таким чином на аксіологічній заангажованості мемуарів, їх антиоб'єктивістському характері: мемуари найчастіше репрезентують лише «один бік» описуваних явищ, прагнучи при цьому не загальнозначущості, а найбільш докладного вираження внутрішнього досвіду автора. Своєрідна «упередженість» мемуарів найчастіше фігурує у критичній літературі як головний недолік цього жанру. Крім того, часто мемуари пишуться ретроспективно – через певний час після відповідної події. Внаслідок цього у автора може відбутися переоцінка цінностей, проблеми з пам'яттю, зумовлені віковими особливостями, а до того ж його конструктивна уява може в довільний спосіб заповнювати прогалини у спогадах. З метою

максимального уникнення недостовірності текстів мемуаристи використовували власні щоденникові записи, листи, замітки з подорожей, публіцистичні та інші матеріали, що містилися в особистих збірках та архівах.

Конструктивістське розуміння мемуарів як жанру, що не безпосередньо фіксує дійсність, а текстуально її творить, полягає у тому, що перевага у цьому гатунку надається таким поняттям як «текст» і «оповідь», натомість нехтуються такі категорії як «світ», «реальність», «особа» та «ідентичність». Як влучно зауважує польський дослідник П. Родак, це, у свою чергу, призводить до поступового стирання меж між правдою та авторською вигадкою, витвором його конструктивної уяви. Завдяки цьому автобіографічне письмо може розглядатися як стратегія текстуального творення автором самого себе, «письмом про себе», або навіть «написанням себе». Поруч з власною матеріальною ідентичністю автор мемуарів створює свою текстуальну ідентичність [8, с. 24].

З метою нейтралізації цієї проблемної ситуації, дослідник – коли йдеться про мемуарну літературу – пропонує розрізняти три види істинності: істинність подій (або історичну істинність), істинність досвіду (або психологічну істинність) і істинність дійсності (або трансцендентну, понадіндивідуальну істинність). Всі згадані види істинності взаємопов'язані у діалектичній залежності: не може бути істинності подій без істинності досвіду (події завжди є даними у певному суб'єктивному досвіді, рішення про письмову фіксацію цих подій також є індивідуальним рішенням); не існує істинності досвіду без істинності подій, а понадіндивідуальної істинності без двох попередніх [8, с. 30].

Авторська суб'єктивність таким чином є невід'ємною частиною мемуарів, оскільки висвітлення певних подій відбувається крізь призму індивідуального сприйняття автора. Минуле у мемуарних творах постає перед читачами не як об'єктивна реальність, а як реальність осмислена з певних позицій. Ще однією особливістю цього жанру є ретроспективність, оскільки так чи інакше мемуари постають найчастіше після закінчення описуваної події. При цьому автор зазвичай не обмежується рамками власного життя, а звертається до подій, людей та явищ, що стосувалися життєвого шляху інших людей. Це, у свою чергу, забезпечує твору необхідний часовий та просторовий обсяг. Найважливішою функцією мемуарів є їх здатність зберігати інформацію про минулі події. В свою чергу суб'єктивна природа мемуарної літератури розуміється як міра усвідомлення автором власного «я» та мережі соціально-культурних відношень, що його оточують.

Українська дослідниця Т. Черкашина поділяє жанр мемуарної прози на кілька підвидів, серед яких: мемуарні автобіографії, автобіографічні мемуари, мемуарно-щоденникова та мемуарно-епістолярна література [3, с. 196]. Найбільш цікавими з точки зору пропонованої статті виявляються два перших гатунки мемуарів.

Мемуарна автобіографія та автобіографічні мемуари ретроспективно представляють опис певних подій, що відбулися в житті автора. Також цим гатункам властива розповідь від першої особи з обмеженою перспективою бачення, тотожність оповідача та головного персонажу, часто також присутня подвійна перспектива у висвітленні подій, що поєднує два топоси – «тоді» і «тепер». У свою чергу, автобіографічні мемуари значно більше уваги зосереджують на другорядних сюжетних лініях, внаслідок чого розповіді помітно розгалужується.

Автобіографічні мемуари не мають на меті висвітлення основних періодів життя автора. На відміну від мемуарної автобіографії, якій властива цілісність розповіді, автобіографічні мемуари концентруються на окремих спогадах автора. У автобіографічних мемуарах основною сюжетною лінією є не особиста історія автора, а загальна історія тієї епохи, сучасником якої він є [3, с. 198].

Як стверджував французький дослідник Ж.-Ф. Міро, оповідач у цьому гатунку постає передусім як репортер, реєстратор, а не головна діюча особа [4, с. 15].

Ще однією спільною рисою мемуарної автобіографії та автобіографічних мемуарів є хронологія у конструюванні розповіді: від етапу народження головного персонажу до певного етапу його життєвого шляху. При цьому зазвичай акцентується на таких тематичних точках як освіта, інтелектуальний розвиток, кар'єра та ін. Вся ця інформація висвітлюється у загальному соціально-культурному та політичному контексті.

Таким чином, мемуарна автобіографія та автобіографічні мемуари є гатунковими модифікаціями жанру мемуарів. Критеріями їх розрізнення виступають вище згадані топологічні і стилістичні (в аспекті організації матеріалу) особливості.

При цьому, як підкреслює Т. Черкашина, обидва гатунки утворюють сутнісне ядро мемуарно-автобіографічної прози, оскільки орієнтуються на відносно повне висвітлення двох основних складників мемуарно-автобіографічного письма: зовнішнього та внутрішнього, контекстуально-публічного та особистісно-приватного [3, с. 198].

Особистісний складник, або так звані «особисті історії» займають чільне місце у сучасних наукових дослідженнях з галузі історії, історії літератури та соціології, оскільки завдяки таким історіям ми максимально наближуємося до постатей з історичного минулого. За поширеним сьогодні визначенням, запропонованим датським істориком Я. Пресером, мемуари для дослідників є передусім «я-документами» (*ego-documents*) [5, с. 277–282].

Проблематичність мемуарів як історичного джерела виникають головним чином з інтенцій самого автора, серед яких можна виокремити так зване «недописування» і «переписування». Науковець, котрий у своїх дослідженнях послуговується мемуарними джерелами повинен пам'ятати, що нехтування певними фактами, їх замовчування (недописування), або представлення інформації, яку не може підтвердити жодне інше

джерело (переписування), також є істотними елементами самопрезентації автора. Дослідник в такому випадку повинен задати собі запитання: «Чому той чи інший факт замовчується?» або «Чому певний факт був зафіксований, хоча інші джерела нічого про нього не свідчать?». Серед головних чинників «недописування» та «замовчування» певних фактів автором мемуарів можна виокремити ненадійність пам'яті, тенденцію до презентації своєї особи в хорошому світлі та підпорядкування власним симпатіям та антипатіям до інших осіб.

Часто автори мемуарів вже на самому початку тексту зазначають, що можуть помилятися у точному визначенні часту або обставин, в яких даний факт мав місце [8, с. 71].

Наприклад, про значення і властивості пам'яті у створенні мемуарів згадував у своїй автобіографії В. Татаркевич. Мислитель підкреслював, що зі спогадами пов'язані так звані «феномени пам'яті» до яких зарахував феномен «стиснення» спогадів у пам'яті, феномен випадковості пам'яті (чому у пам'яті залишився саме той, а не інший образ), феномен привабливості, феномен буденності, феномен переваги дитячих спогадів і феномен переваги небуденних спогадів [8, с. 183–184].

На суб'єктивний характер мемуарів звертали увагу багато авторів, однак, як підкреслює В. Шулякевич, сьогодні істотно покращилася ситуація щодо визнання цінності таких джерел для наукових досліджень.

Дослідник, використовуючи мемуарну літературу, повинен передусім врахувати час написання відповідних мемуарів, обставини, що супроводжували його написання, постать автора та мотиви написання [8, с. 73].

Інформація про автора тексту зазвичай впливає на його цінність. Не менш важливими є також мотиви написання мемуарних творів. Серед мотивів передусім потрібно виокремити зовнішні та внутрішні. Зовнішніми мотивами є такі, що можуть принести авторові певну користь, яка підлягає розрахунку і визначенню. Натомість внутрішніми мотивами зазвичай є певні психологічні потреби автора, котрі нерідко мають на меті переосмислення автором свого життя, зміну його відношення до самого себе. До внутрішніх мотивів можна зарахувати також бажання зберегти в пам'яті певні події та ситуації, пізнати себе, осмислити своє минуле, пережити складні моменти життя. Важливою в цьому контексті є також теза про терапевтичне значення написання мемуарів, що полягає на примиренні з власним минулим, переоцінці сповідуваних цінностей та відновленні психологічного балансу.

Аналіз мемуарних джерел вимагає від дослідників прийняття критичної постави, скептичного погляду на зафіксовані факти та усвідомлення, що вони не завжди можуть бути історичними фактами. Автори наукових досліджень, що базуються на мемуарних джерелах повинні вказувати особливу обережність у своїх висновках та узагальненнях, уникаючи безпідставних генералізацій та конструювання на їх основі хибних теорій про історичне минуле.

Поруч з фактами реальної дійсності у мемуарному жанрі зустрічаються також елементи художньої оповіді: уявлення, передбачення, домисли та гадки. Мемуаристи нерідко дозволяють собі вийти поза межі власної долі. Розмаїття портретних характеристик діючих осіб мемуарної оповіді, що супроводжується поглибленим психологічним аналізом дозволяють автору створити максимально широку панораму описуваних подій. Постаці, характери, ідеї та вчинки дозволяють не лише сконструювати своєрідний колективний портрет, але й відтворити соціальний та інтелектуальний пейзаж відповідної історичної епохи. Починаючи з XIX ст., разом з утвердженням принципу історизму у загальнонаукових підходах, мемуари розглядаються як важливе джерело науково-історичних реконструкцій. Така ситуація спричинила також поширення так званих псевдомемуарів та різноманітних мемуарних містифікацій, що в основному стосуються міфологізованих історичних постатей.

Як метафорично підкреслює Ю. Мажаріна, мемуари – це погляд в минуле з позицій теперішнього і думками про майбутнє. Вдаючись до інтерпретації авторської інтонації, фактів і цілої композиції спогадів, дослідникам відкриваються принаймні три рівні оповіді. Перший рівень репрезентується посталями, «ментальними силуетами» реальних історичних осіб, що залишили свій слід у соціокультурному середовищі відповідної епохи. Другий рівень представлений сучасністю та включає в себе також читачів мемуарного твору. На третьому рівні розміщується особистість мемуариста, його зацікавлення, погляди, світоглядні орієнтації та навіть особливості його несвідомого [8, с. 203].

Крім того, мемуари є своєрідним засобом автоконцептуалізації автора. Презентуючи читацькій аудиторії свої спогади, автор водночас конструює свій власний імідж, розкриваючи себе як особистість, що усвідомлює хід історичного процесу і своє місце у ньому. Ступінь прагнення автора до самоусвідомлення та самовизначення у тексті є найбільш значущою характеристикою мемуарів як літературного гатунку. Відхід від цієї настанови означає водночас відхилення мемуарів в бік інших літературних форм, розмиття предметного поля літературних гатунків. Відхід мемуариста від свого авторського «Я», прагнення зобразити на першому плані інших діючих осіб, події чи явища, учасником яких автор ніколи не був, свідчить про неавтентичність мемуарного твору. Авторське «Я» таким чином є не лише сенсоворчим компонентом мемуарного твору, але й конститутивною складовою його структури [8, с. 205].

Написання мемуарів вимагає довготривалої підготовки, усвідомлення, осмислення минулих подій і відтворення їх з врахуванням авторської оцінки, що могла змінитися з плином часу.

Мемуари як феномен літературної культури з одного боку є своєрідним «документом» відповідної епохи, відображає позицію конкретного

суб'єкта у оточуючому його історичному та соціокультурному контексті. З іншого ж боку, мемуари є великою мірою особистісним гатунком, що дозволяє читачеві скласти власне уявлення про постать автора, зрозуміти його внутрішній світ та навіть емпатично відтворити його переживання. Мемуарист, таким чином, постає не лише в якості історика–документаліста, але й у якості художника, що створює наочно–чуттєву картину пережитого минулого. Така особлива форма існування мемуарів дозволяє цьому гатунку успішно функціонувати на межі історії та літератури.

Ключовою особливістю мемуарів як феномену літературної культури є їх документальність, котра великою мірою базується на свідченнях дієвців та очевидців цих подій. Індивідуальні спогади здатні відобразити такі факти, які не можуть відобразити інші джерела, тому мемуари часто мають фундаментальне значення для реконструкції відповідної історичної події. Тим не менш, спогади автора не є лише відстороненою реєстрацією фактів, тому гатунки мемуарів є винятково суб'єктивні. Подібну суб'єктивність не можна назвати недоліком мемуарів, оскільки вона є її конститутивним елементом: не існує не суб'єктивних мемуарів. Крім того, вони з необхідністю несуть на собі слід свого часу. У цьому власне виявляється своєрідна діалектика суб'єктивного та об'єктивного у мемуарах, котра дозволяє розташувати цей гатунки на перетині загального та індивідуального, приватного та публічного, історії та літературознавства.

Список використаних джерел

1. Георгиева, НГ., 2012. 'Мемуары как феномен культуры и исторический источник', *Вестник РУДН*, №1, с.126–138.
2. Мажарина, ЮН., 2011, 'Мемуары как вид публицистического творчества', *Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика*, Воронеж, №2, с.199–206.
3. Черкашина, Т., 2014, 'Мемуарная автобиография и автобиографические мемуары: схожесть и различие понятий', *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, Тамбов: *Грамота*, №3 (33): ч.1, с.196–198.
4. Miraux, J.–P., 1996, 'L'Autobiographie. Écriture desoietsincérité', Paris: *Nathan Université*, 128 c.
5. Presser, J., 1958, 'Memoires als geschiedbron', Amsterdam: *Winkler Prins Encyclopedie*, с.277–282.
6. Rodak, P., 2009, 'Prawda w dzienniku osobistym', *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja: dwumiesięcznik Instytutu Badań Literackich*, PAN, №4, с.23–38.
7. Szulakiewicz, W., 2013, 'Ego–dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych', Toruń: *Przegląd Badań Edukacyjnych*, №16, с.65–84.
8. Tatarkiewicz, T., Tatarkiewicz, W., 2011, 'Wspomnienia', Poznań: *Państwowy Instytut Wydawniczy*, 400 c.

References

1. Georgieva, NG., 2012. 'Memuary kak fenomen kul'tury i istoricheskij istochnik (Memoirs as a cultural phenomenon and historical source)', *Vestnik RUDN*, №1, s.126–138.
2. Mazharina, JuN., 2011, 'Memuary kak vid publicisticheskogo tvorchestva (Memoirs as a type of journalistic creativity)', *Vestnik VGU. Serija: Filologija. Zhurnalistika*, Voronezh, №2, с.199–206.
3. Cherkashina, T., 2014, 'Memuarnaja avtobiografija i avtobiograficheskie memuary: shozhest' i razlichie ponjatij (Memoirs Autobiography and Autobiographical Memoirs: Similarities and Differences)', *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, Tambov: *Gramota*, №3 (33): ch.1, s.196–198.

4. Miraux, J.–P., 1996, 'L'Autobiographie. Écriture desoietsincérité', Paris: *Nathan Université*, 128 c.
5. Presser, J., 1958, 'Memoires als geschiedbron', Amsterdam: *Winkler Prins Encyclopedie*, с.277–282.
6. Rodak, P., 2009, 'Prawda w dzienniku osobistym', *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja: dwumiesięcznik Instytutu Badań Literackich*, PAN, №4, с.23–38.
7. Szulakiewicz, W., 2013, 'Ego–dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych', Toruń: *Przegląd Badań Edukacyjnych*, №16, с.65–84.
8. Tatarkiewicz, T., Tatarkiewicz, W., 2011, 'Wspomnienia', Poznań: *Państwowy Instytut Wydawniczy*, 400 c.

* * *